

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА: СИНЕРГІЯ У ЗМІЦНЕННІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

LEGAL EDUCATION AND LEGAL CULTURE: SYNERGY IN STRENGTHENING DEMOCRATIC INSTITUTIONS OF MODERN UKRAINE

Дзюбак Т.Т., здобувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою роботи є комплексне дослідження взаємозв'язку правового виховання та правової культури як взаємопов'язаних чинників зміцнення демократичних інститутів сучасної України, з'ясування їхнього впливу на формування правосвідомості громадян, подолання правового нігілізму та підвищення рівня довіри до правових інституцій. Методика дослідження ґрунтується на аналізі і узагальненні наукових джерел, чинного законодавства та практики його застосування із використанням порівняльно-правового, системного та аксіологічного підходів. Установлено, що правове виховання та правова культура перебувають у тісному взаємозв'язку, створюючи синергійний ефект у процесі формування правосвідомості громадян. Доведено, що їхня взаємодія сприяє підвищенню рівня правових знань, формуванню внутрішніх переконань і ціннісних орієнтирів, необхідних для правомірної поведінки. Виявлено ключові проблеми сучасного правового виховання та обґрунтовано необхідність поєднання освітніх, культурних та інституційних заходів для забезпечення розвитку правової культури та зміцнення демократичних інститутів України. Наукова новизна полягає у комплексному розгляді правового виховання та правової культури як взаємопов'язаних чинників, що створюють синергію у формуванні правосвідомості громадян та зміцненні демократичних інститутів. Практична значимість результатів дослідження полягає у можливості використання їх для вдосконалення системи правового виховання, розробки освітніх програм, підвищення рівня правової культури громадян та формування ефективної державної правової політики. Зроблено висновок, що правове виховання та правова культура – це не просто академічні категорії, реальні інструменти трансформації суспільства. Вони формують простір, у якому право перестає бути абстракцією і стає частиною повсякденного життя кожного громадянина. Сучасна Україна особливо гостро відчуває потребу в цій трансформації: у період воєнних випробувань, інформаційних викликів і недовіри до інституцій лише правова свідомість і культура можуть стати запобіжником хаосу та фундаментом для демократії. Синергія знань, практики та цінностей створює нову якість суспільного розвитку – коли дотримання закону стає внутрішньою потребою, а захист прав людини – спільною відповідальністю. Саме тут народжується зріле громадянське суспільство, здатне будувати демократичну, правову й соціально справедливу державу.

Ключові слова: синергія, правове виховання, правова культура, правосвідомість, демократичні інститути, верховенство права, правовий нігілізм, правова освіта, громадянське суспільство, цифрове середовище, взаємодія, правова політика.

The purpose of the work is a comprehensive study of the relationship between legal education and legal culture as interrelated factors of strengthening democratic institutions of modern Ukraine, clarifying their impact on the formation of legal consciousness of citizens, overcoming legal nihilism and increasing the level of trust in legal institutions. Methodology the study is based on the analysis and generalization of scientific sources, current legislation and the practice of its application using comparative legal, systemic and axiological approaches. It has been established that legal education and legal culture are closely interconnected, creating a synergistic effect in the process of forming legal consciousness of citizens. It has been proven that their interaction contributes to increasing the level of legal knowledge, the formation of internal beliefs and value orientations necessary for lawful behavior. The key problems of modern legal education are identified and the need to combine educational, cultural and institutional measures to ensure the development of legal culture and strengthening democratic institutions of Ukraine is substantiated. Originality consists in a comprehensive consideration of legal education and legal culture as interrelated factors that create synergy in the formation of legal awareness of citizens and the strengthening of democratic institutions. Practical significance the results of the study are the possibility of using them to improve the system of legal education, develop educational programs, increase the level of legal culture of citizens and form an effective state legal policy. It is concluded that legal education and legal culture are not just academic categories, they are real tools for transforming society. They form a space in which law ceases to be an abstraction and becomes part of the everyday life of every citizen. Modern Ukraine especially acutely feels the need for this transformation: in a period of military trials, information challenges and distrust of institutions, only legal awareness and culture can become a safeguard against chaos and the foundation for democracy. The synergy of knowledge, practice and values creates a new quality of social development – when compliance with the law becomes an internal need, and the protection of human rights is a shared responsibility. It is here that a mature civil society is born, capable of building a democratic, legal and socially just state.

Key words: synergy, legal education, legal culture, legal awareness, democratic institutions, rule of law, legal nihilism, legal education, civil society, digital environment, interaction, legal policy.

Актуальність теми. Становлення демократичної, правової держави в Україні неможливе без поєднання правового виховання та правової культури як взаємопов'язаних чинників зміцнення інститутів демократії. Водночас у сучасних умовах цей процес стикається з низкою суперечностей. З одного боку, у Конституції та законодавстві задекларовано пріоритет прав і свобод людини, а також передбачено механізми їх захисту. З іншого – на практиці спостерігається формалізм у правопросвітницькій роботі, низький рівень довіри до судових та правоохоронних органів, а також поширення правового нігілізму.

В умовах цифровізації та воєнних викликів ці проблеми загострюються: соціальні мережі стають водночас джерелом правових знань і середовищем дезінформації, а воєнний контекст породжує масові порушення прав людини, що потребує адаптованих форм виховної та культурної роботи. Наявні підходи часто не забезпечують

синергії між правовим вихованням і правовою культурою, внаслідок чого демократичні інститути залишаються вразливими до недовіри та суспільної пасивності.

Отже, виникає потреба у комплексному дослідженні взаємодії правового виховання й правової культури як взаємодіювальних процесів, здатних забезпечити формування зрілої правосвідомості, підвищення легітимності правових інституцій і стійкості демократичного ладу в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічним підґрунтям нашого дослідження стали напрацювання провідних вітчизняних учених – П. Білого, О. Пунька, Г. Попадинця, А. Гетьмана, О. Данильяна, О. Дзюбана, О. Сидоренка, А. Кухарчука, О. Ткаченка, А. Матата, а також низки інших дослідників, чії праці істотно збагатили розвиток теорії правового виховання та правової культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування демократичної держави неможливе без розвитку правосвідомості та правової культури громадян. Конституція України (ст. 3) [1] проголошує права і свободи людини найвищою соціальною цінністю, а це передбачає відповідальність держави не лише у сфері гарантування прав, а й у забезпеченні умов для їх практичного здійснення. У цьому контексті правове виховання та правова культура постають взаємопов'язаними чинниками, які формують фундамент довіри до правових інституцій і сприяють утвердженню принципу верховенства права.

У наукових підходах до визначення сутності правового виховання простежується багатозначність і різновекторність інтерпретацій. Частина дослідників акцентує увагу на тому, що правове виховання – це перш за все діяльність і комплекс організованих заходів, які забезпечують формування правосвідомості та правової культури. Такий підхід ототожнює правове виховання з цілеспрямованим соціальним впливом і контрольованими процесами правової соціалізації.

Разом з тим, інші вчені наголошують, що правове виховання включає не лише контрольовані чинники, а й стихійні, неконтрольовані впливи, зумовлені реальними обставинами життя, які можуть мати як позитивний, так і негативний характер. У цьому сенсі правове виховання розглядається ширше – як явище, що формується під дією різноманітних соціальних і культурних факторів.

Окремі автори трактують правове виховання як вплив на внутрішній світ особистості: її свідомість, психологію, здатність засвоювати правові цінності та ідеології. Це наближає процес правового виховання до духовного і світоглядного виміру, що виходить за межі формальних механізмів правопросвітництва [2, с. 57-61].

Загалом, правове виховання можна розглядати як цілісний, безперервний та цілеспрямований вплив на правосвідомість особи, що водночас формує її правову культуру. Його метою є досягнення такого рівня правової культури, за якого всі суб'єкти зможуть безконфліктно реалізовувати свої права й обов'язки у різноманітних правовідносинах, сприяючи гармонійному розвитку суспільства. При цьому організація цього процесу має здійснюватися з урахуванням актуальних умов суспільного життя та його майбутніх перспектив [3, с. 44].

Стосовно сутності правової культури, відзначаємо, що правова культура нерозривно пов'язана із загальною культурою народу та відображає рівень її розвитку. У радянський період не існувало єдиного підходу до визначення цього поняття, адже його здебільшого зводили до складника правового виховання та правосвідомості, що надавало йому вузького педагогічного змісту. У сучасній науці правова культура розглядається значно ширше. Так, більшість дослідників, зокрема Г. Попадинець [4, с. 424], трактують її як якісний стан правового життя суспільства, що охоплює рівень розвитку правової системи загалом: стан правосвідомості, рівень юридичної науки, системи законодавства, законності й правопорядку, правової освіти, а також гарантованість прав і свобод людини. Цей підхід є комплексним, оскільки враховує як інституційний, так і особистісний виміри. Водночас В. Копейчиков [5, с. 140] пропонує розглядати правову культуру як систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу та відображають стан свободи особи й інші ключові соціальні цінності. Таким чином, правова культура виступає не лише показником зрілості правової системи, а й однією з основ демократії, оскільки поєднує розвиток інституцій із рівнем гарантування прав і свобод людини.

Водночас правове виховання реалізується у конкретному соціокультурному контексті й спирається на цінності, традиції та ідеали суспільства. Воно виступає важливим механізмом передачі правових і культурних надбань, що

закріплюються в колективному досвіді народу. Традиції в цьому процесі постають як історично сформовані звичаї, ідеї, норми та правила поведінки, які передаються з покоління в покоління та визначають морально-правові орієнтири. Соціокультурне середовище охоплює створені людиною умови життя – економічні, правові, освітні, професійні, національно-етнічні інститути та цінності, що регулюють мотиви і способи поведінки. Крім того, на цей процес впливають етнокультурні особливості, історичні умови та державний устрій.

Як соціокультурний феномен, правове виховання ґрунтується на традиціях, суспільних нормах і цінностях, має переважно комунікативний характер та передбачає взаємодію багатьох суб'єктів у процесі правового спілкування. Засвоєння правових цінностей означає не лише оволодіння знаннями про право, що стали суспільним надбанням і зберігаються в соціально-правовій пам'яті, а й набуття необхідних умінь і навичок для інтеграції в правову культуру суспільства. У цьому контексті правові традиції виконують функцію універсального механізму збереження й передачі правового досвіду, забезпечуючи спадкоємність і стійкість соціокультурного розвитку [6, с. 15-16].

Як слушно зазначає Пунько О.В. [3, с. 45], одним із ключових завдань правовиховного процесу на всіх його етапах є формування та розвиток правового мислення. Воно формується як завдяки спеціальній освітній підготовці, так і на ґрунті життєвого досвіду. Правове мислення передбачає здатність людини логічно й аргументовано обґрунтовувати власну позицію, спираючись на правові норми, а також ефективно вирішувати проблемні ситуації у відповідності до закону. Таким чином, воно постає як інтелектуальний інструмент, що забезпечує не лише знання про право, а й практичні навички його застосування.

Водночас аналіз суспільних реалій та щоденної поведінки громадян засвідчує ще одну важливу функцію правового виховання – виховання правомірної поведінки на основі здорового глузду. Йдеться про формування такого світогляду, за якого порушення закону стає не вигідним для особи не тільки з юридичної, а й з моральної, економічної та соціальної точок зору. Іншими словами, правове виховання має забезпечувати не лише озброєння знаннями, а й створювати внутрішні стимули для законопослушної поведінки, коли дотримання закону розглядається як найбільш раціональна, безпечна й вигідна стратегія.

Категорія правової культури є доволі широкою та охоплює різноманітні явища духовного життя суспільства – цінності, звичаї, ідеології, концепції тощо. Вона проявляється у накопичених правових цінностях, які становлять частину духовної культури, але водночас має й виразну практичну спрямованість. Подібно до культури управління, правова культура складається з низки взаємопов'язаних елементів, серед яких провідне місце займають: рівень правосвідомості у суспільстві (ступінь розуміння та сприйняття права), стан законності й правопорядку, якість і ефективність законодавства, а також результативність правозастосовної діяльності [7].

При цьому правова культура не обмежується лише інституційними чи нормативними проявами. Вона має й ціннісно-моральний вимір, що визначає ставлення громадян до права як до суспільної цінності, сприяє формуванню поваги до законності та переконаності у необхідності правомірної поведінки. Саме синтез теоретичних засад (правові знання, ідеології, концепції) та практичної реалізації (правотворчість, правозастосування, правозахист) забезпечує цілісність правової культури, роблячи її фундаментальним чинником стабільності та розвитку демократичного суспільства.

Сидоренко О.О., Кухарчук А.В. та Ткаченко О.Р. у своїх працях виокремлюють три взаємопов'язані аспекти формування правової культури в Україні: правову

освіту та виховання молоді, подолання правового нігілізму й вплив інформаційного простору. Правова освіта й виховання молодого покоління розглядаються ними як базові умови становлення високого рівня правової культури, що є необхідною передумовою демократичного розвитку держави. Як зазначає О.М. Іваній, правова освіта є невід'ємною складовою загальної культури громадянина та важливим чинником формування правової й політичної свідомості. При цьому особливий акцент робиться на молоді як стратегічному ресурсі соціально-економічного поступу країни, адже саме в цьому середовищі формуються ціннісні орієнтири, які визначатимуть майбутній розвиток правової системи. Важливою складовою дослідження є й проблема правового нігілізму, що розуміється як зневажливе ставлення до права та правових інституцій. На думку А.В. Матата, серед головних причин цього явища варто виокремити політичну й економічну нестабільність, зловживання владними повноваженнями та низький рівень правових знань, які традиційно притаманні українському суспільству. Це свідчить про системні передумови правового нігілізму, подолати які можливо лише завдяки науково обґрунтованій державній правовій політиці, зорієнтованій на принципи демократії та верховенства права. Окрему увагу автори приділяють викликам інформаційного суспільства. Вони наголошують, що сучасні ЗМІ та соціальні мережі мають подвійний вплив: з одного боку, стають дієвим інструментом поширення правових знань і формування правової свідомості, а з іншого – несуть ризики падіння рівня моральності, втрати поваги до загальнолюдських цінностей, поширення дезінформації та обмежених можливостей правового захисту в цифровому просторі. У цьому контексті, як слушно зауважує В. Пилипчук, актуальною залишається проблема створення ефективних правових механізмів, які б гарантували захист прав і свобод людини в Інтернеті та забезпечували гідність і безпеку громадян у віртуальному середовищі [7; 8, с. 43; 9, с. 496; 10, с. 6,8].

Вважаємо, за необхідне зауважити, що передусім, правова освіта й виховання молоді справедливо розглядаються науковцями як стратегічний напрям, адже саме молоде покоління формує майбутній соціально-правовий фундамент держави. Водночас акцент на подоланні правового нігілізму заслуговує особливої уваги, оскільки без подолання недовіри до права та правових інституцій жодна освітня чи виховна ініціатива не буде ефективною. Тут важливо, щоб державна політика орієнтувалася не лише на реформування законодавства чи інституцій, а й на відновлення суспільної довіри через практику справедливих і прозорих рішень.

Щодо інформаційного простору, то ми поділяємо занепокоєння дослідників: цифрові технології дійсно є водночас ресурсом і загрозою для формування правової свідомості. В умовах воєнного конфлікту та інформаційного тиску особливої ваги набуває розвиток критичного

мислення, цифрової грамотності та створення дієвих правових механізмів захисту прав людини в мережі. Тому, правова культура має формуватися не лише в межах формальної освіти чи традиційних правопросвітницьких заходів, а й у нових середовищах – соціальних мережах, онлайн-спільнотах, медіаплатформах.

У контексті нашого дослідження варто підкреслити, що взаємодія правового виховання та правової культури створює ефект синергії, коли правові знання, здобуті в процесі навчання чи соціалізації, трансформуються у внутрішні переконання, цінності й сталі звички поведінки. Це означає, що право перестає бути лише абстрактним набором норм і починає реально впливати на свідомість і щоденну поведінку людини, стаючи важливим чинником формування зрілого громадянського суспільства та розвитку демократичних інститутів. Така синергія проявляється у кількох ключових вимірах. Освітній вимір охоплює систему шкільної та вищої освіти, громадські ініціативи, діяльність засобів масової інформації та соціальних мереж, які поширюють знання про права і свободи та знайомлять громадян із механізмами їх реалізації й захисту, формуючи інтелектуальну основу правової культури. Практичний вимір передбачає набуття громадянами досвіду правозахисної діяльності через волонтерство, участь у громадських організаціях, звернення за юридичними консультаціями чи участь у громадських слуханнях, що дозволяє закріпити теоретичні знання в реальній практиці й зробити право дієвим інструментом повсякденного життя. Ціннісний вимір зосереджений на формуванні поваги до базових принципів демократичного суспільства – гідності, свободи, рівності та справедливості, які поступово перетворюються на внутрішні орієнтири особи та визначають її ставлення до права і до інших людей. Саме поєднання цих вимірів забезпечує новий рівень суспільного розвитку, де правові норми не лише засвоюються, а й реально застосовуються, а дотримання закону стає усвідомленою частиною громадянської відповідальності та підґрунтям демократичного порядку.

Висновки. Отож, правове виховання та правова культура – це не просто академічні категорії, а реальні інструменти трансформації суспільства. Вони формують простір, у якому право перестає бути абстракцією і стає частиною повсякденного життя кожного громадянина. Сучасна Україна особливо гостро відчуває потребу в цій трансформації: у період воєнних випробувань, інформаційних викликів і недовіри до інституцій лише правова свідомість і культура можуть стати запобіжником хаосу та фундаментом для демократії. Синергія знань, практики та цінностей створює нову якість суспільного розвитку – коли дотримання закону стає внутрішньою потребою, а захист прав людини – спільною відповідальністю. Саме тут народжується зріле громадянське суспільство, здатне будувати демократичну, правову й соціально справедливую державу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Білий П. Правова держава і правова культура: взаємозв'язок та результативність. *Право України*. 1997. № 12. С. 57-61.
3. Пунько О.В. Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 27. Том 1. 2014. С. 43-46.
4. Попадинець Г.О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. *Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 421-426.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
6. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., допов. Х. : Право, 2014. 248 с.
7. Сидоренко О.О., Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2021. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/15.pdf.
8. Іваній О.М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 42-45.
9. Матат А.В. Удосконалення рівня правової культури суспільства як дієвий принцип розвитку правової системи України. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 495-499.
10. Пилипчук В.Г. Актуальні питання захисту прав, свобод і безпеки людини в сучасному інформаційному суспільстві. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (1 квіт. 2016 р.) Київ : Вид-во «Політехніка», 2016. С. 6-8.